

МЕШОВИТА ГРАЃА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА КЊ. ХЛIII

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XLIII

Editorial board

Mikhail Belov (Russia), Dejan Bulić, Gordana Garić Petrović,
Miloš Ivanović, Andrea Carteny (Italy), Ludmila Kuzmicheva
(Russia), Radomir J. Popović, Biljana Stojić, Liliana Simeonova
(Bulgaria), Uroš Tatić, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Radomir J. Popović

Belgrade

2022

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА

MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XLIII

Редакциони одбор

Михаил Белов (Русија), Дејан Булић, Гордана Гарић Петровић,
Милош Ивановић, Андреа Картени (Италија), Људмила Кузмичева
(Русија), Радомир Ј. Поповић, Биљана Стојић, Лилиана Симеонова
(Бугарска), Урош Татић, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник

Радомир Ј. Поповић

Београд

2022

Овај број *Мешовите грађе – Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

- Бењамин Хекић**
ПЕЧАТИ КАНТАКУЗИНЕ-КАТАРИНЕ БРАНКОВИЋ ЦЕЉСКЕ 7
Benjamin Hekić
SEALS OF KANTAKUZINA-KATHERINA BRANKOVIĆ OF CILLI
- Татјана Катић**
ПЛЕМЕ ШЕСТАНИ У ОСМАНСКИМ ИЗВОРИМА 15. И 16. ВЕКА 39
Tatjana Katić
THE SHESTANIS TRIBE IN OTTOMAN SOURCES OF
THE 15TH AND 16TH CENTURIES
- Александар М. Савић**
МЕМОАР ЈОВАНА МИЛИНКОВИЋА О ДЕЛОВАЊУ СРПСКЕ
ТАЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ИСТОЧНИМ И СЕВЕРОИСТОЧНИМ
ДЕЛОВИМА БОСАНСКОГ ЕЈАЛЕТА (1850–1851) 67
Aleksandar M. Savić
MEMOIR OF JOVAN MILINKOVIĆ ON THE ACTIVITIES OF THE
SERBIAN SECRET ORGANIZATION IN THE EASTERN AND
NORTHEASTERN PARTS OF THE BOSNIAN EYALET (1850–1851)
- Јована Блажић Пејић**
ПИСМА МИЛАНА Ђ. МИЛИЋЕВИЋА
НИЛУ АЛЕКСАНДРОВИЧУ ПОПОВУ (1867–1877) 109
Jovana BLAŽIĆ PEJIĆ
THE LETTERS OF MILAN Đ. MILIĆEVIĆ TO NIL ALEXANDROVICH
POPOV (1867–1877)
- Владимир Јовановић**
РЕФЕРАТ ИЗ 1884. О УЗРОЦИМА БЕКСТВА ИЗ КАЗНЕНИХ
ЗАВОДА У СРБИЈИ 141
Vladimir Jovanović
THE 1884 REPORT ON THE CAUSES OF ESCAPE FROM
PENITENTIARIES IN SERBIA

Урош Шешум ИСТИНИЋ, ИЗ СПИСА ПРОТЕ МИЛОША ВЕЛИМИРОВИЋА	161
Uroš Šešum ISTINIĆ, FROM THE WRITINGS OF PRIEST MILOŠ VELIMIROVIĆ	
Биљана Стојић, Данијел Радовић ТОДОР СТЕФАНОВИЋ ВИЛОВСКИ ИЗМЕЂУ БЕОГРАДА И БЕЧА ТОКОМ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ	191
Biljana Stojić, Danijel Radović TODOR STEFANOVIĆ VILOVSKI BETWEEN BELGRADE AND VIENNA DURING ANNEXATION CRISIS	
Биљана Вучетић СЕЋАЊА АЋИМА ЈЕЛИЋА НА ДОГАЂАЈЕ У КОЧАНИМА У ЛЕТО 1912. ГОДИНЕ	211
Biljana Vučetić THE REMINISCENCES OF AĆIM JELIĆ OF THE EVENTS IN KOČANI IN 1912	
Владимир Крстић ПРЕПИСКА КОСТЕ СТОЈАНОВИЋА – ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	233
Vladimir Krstić KOSTA STOJANOVIĆ'S CORRESPONDENCE – A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE FIRST WORLD WAR	
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	245
INSTRUCTONS FOR CONTRIBUTORS	

Биљана ВУЧЕТИЋ*
Историјски институт
Београд

СЕЊАЊА АЋИМА ЈЕЛИЋА НА ДОГАЂАЈЕ У КОЧАНИМА У ЛЕТО 1912. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду је приређен историјски извор – сећања Аћима Јелића на догађаје у Кочанима из августа 1912. године, непосредно уочи избијања Првог балканског рата. У тексту су изнета ауторова лична опажања и поимање догађаја и људи у Кочанима, у тренуцима пре и након експлозије две бомбе на кочанским тржницама. Јелићева сећања представљају вредан историјски извор који се односи на догађај који је имао одјек и у широј европској јавности. Овај историјски извор се налази у поседу унука Аћима Јелића, господина Мирољуба Тодоровића, књижевника из Београда.

Кључне речи: Аћим Јелић, Први балкански рат, Кочани, Македонско питање, ВМРО, Османско царство, Србија.

Abstract: This paper presents Aćim Jelić's recollections of events which occurred in Kočani in August 1912, just before the outbreak of the First Balkan War. Jelić was a teacher, school administrator, and one of the important actors of the Serbian national movement in the Ottoman Empire. In this text the author comments on the events and people in Kočani, before and after the explosion of two bombs in the Kočani markets. Jelić's memories represent a valuable historical source, which refers to an event that resonated with the European public. This historical source is in the legacy of Aćim Jelić's grandson, Mr. Miroљub Todorović, a writer from Belgrade.

Keywords: Aćim Jelić, First Balkan War, Kočani, Macedonian Question, IMRO, Ottoman Empire, Serbia

* biljana.vucetic@iib.ac.rs

1. Прилог за биографију Аћима Јелића

Аћим Јелић се убраја у истакнуте припаднике српског просветног, националног и политичког покрета у Османском царству. Био је активан од деведесетих година 19. века до двадесетих година 20. века. Налазио се у првим редовима борбе за просветну и политичку еманципацију Срба у Турској, раме уз раме са Богданом Раденковићем, Давидом Димитријевићем, Митром Шешлијом, Светозарем Дичићем и протом Стојаном Стејићем. Рођен је 1865. године у Сарајеву у угледној трговачкој породици, од оца Гавре и мајке Даше Јелић.¹ Школовао се у Љубљани, а неки подаци говоре да је завршио Трговачку академију у Лајпцигу. Почетком 1891. године је дошао у Македонију где се запослио као учитељ.

Када је 1901. године Богдан Раденковић као ревизор обилазио Кочане и Кочанску казу приметио је да се у Кочанима свега 19 кућа изјаснило да су српске народности.² Углавном су то били сиромашни домови сеоских надничара и удовица, који нису имали никаквог утицаја. Аћим Јелић је био управитељ српске школе у Кочанима, и подстакао је Раденковића да разговара са бугарским егзархијским свештеником о условима преласка већег броја становника на српску страну. Раденковић је мислио да би се испуњавањем услова које је поставио егзархијски свештеник српској страни приклонило педесет најбогатијих и најугледнијих кућа у Кочанима, што би несумњиво био одличан пример за становништво у другим казама. У циљу живљег рада на придобијању домова у Кочанској кази, Аћим Јелић је отишао у Скопље, на разговор са конзулом Куртовићем, коме је предложио да се бугарашкој струји понуди новац за прелазак на српску страну.³ Јелићеви предлози су наишли на одобравање у Министарству иностраних дела Краљевине Србије, али нису спроведени. Разочарани Јелић је 1903. године премештен из Кочана.

Јелић се налазио на положају управитеља школа за Прешево и околину када је изабран за посланика на Првој скупштини отоманских Срба у

¹ Детаљно о породици Јелић вид.: Hana Younis, *Daša Jelić, Pogled u život jedne žene u posljednjim decenijama osmanske uprave u Sarajevu*, Beograd 2016.

² Богдан Раденковић (1874–1917), професор, политичар, дипломата, кандидат за рашко-призренског митрополита, један од оснивача и идеолога удружења Уједињење или смрт, био је председник Главног одбора Српске одбране и председник Српске демократске лиге, прве званичне српске организације у Турској.

³ Државни архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење, 1901, ред 821, ППбр. 1623, М. Куртовић – МИД, 6/19. 7. 1901; Биљана Вучетић, *Богдан Раденковић (1874–1917). Судбина једног српског националисте*, Београд 2018, 52.

Скопљу, одржаној на Сретење 1909. године. Своје активности у српском националном и политичком покрету је умало платио главом за време „гњиланске афере”. Наиме, немири у Феризовићу (Урошевцу), Призрену, Приштини и Митровици у мају 1910. године подстакли су турску владу да нареди становницима тих места и околних села да предају оружје. Турска војска је зашла по селима да сакупља оружје, али је прво кренула од српских села. Највећи зулуми над српским становништвом одиграли су се у гњиланској кази. У затворима су се нашли многи учитељи, између осталих Аћим Јелић и прота Стојан Стејић. Српски посланик у Цариграду Јаков Ненадовић је уложио протест код Махмут Шевкет-паше.⁴

Из конзулата у Скопљу је 24. јуна 1910. послат извештај министру иностраних дела Миловану Миловановићу у ком је стајало да је истрага против митрополитског намесника прешевске казе проте Стејића завршена и да су сељаци који су сведочили против њега пуштени кућама. Стејић је оптужен да је злоупотребио утицај који има над хришћанима, да је управљао комитским пословима и вршио револуционарну пропаганду против Турске. Уз њега су оптужени Аћим Јелић и Светозар Дичић.⁵

Турски министар унутрашњих послова Талат-беј дао је на увид српским посланицима Јанићију Димитријевићу и Сави Стојановићу записнике са саслушања сељана Срба, који су упутили тешке оптужбе на рачун свештеника Стејића и учитеља Аћима Јелића. Стејић им је, наводно, наређивао да живи не предају оружје него да га склоне како знају и умеју, и претио је смрћу уколико га не послушају. Објашњавао је сељацима да су добили пушке како би били спремни да изађу у сусрет српској војсци кад буде прешла границу да их ослободи, што би требало да се догоди убрзо. Аћима Јелића су оптуживали да се бавио искључиво агитацијом. Српски посланици су ова сведочења демантовали јер су изнуђена мучењем, након чега су чак двојица ухапшених преминули од последица тортуре.⁶

Истрага против Јелића и Стејића завршена је 22. јуна 1910. и акта су одмах упућена преком суду у Приштини. Очекивало се да ће оптужени бити ради суђења послати из Гњилана у Приштину. Међутим, оптужба је мировала од 22. јуна до 11. јула, када им је саопштено да су пуштени из

⁴ Милан Ракић, *Конзулска писма: 1905–1911*, прир. Андреј Митровић, Београд 1986; Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 217.

⁵ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. [у даљем тексту *ДСПКС*], књ. 4, св. 1/2, 1/14. мај – 30. јуни/13. јули 1910. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, Београд 2012, док. бр. 555.

⁶ Исто, док. бр. 510, Цариград, 10/23. 6, 15/28. 7. 1910.

затвора и да ће бити стављени под полицијски надзор.⁷ Крајем јула Јелић и Стејић су поново затворени на основу решења приштинског војног суда, до потпуног решења њиховог случаја. Били су затворени у једној соби и дозвољено им је да се хране у вароши и да читају новине.⁸ Почетком августа, током посете министра унутрашњих послова Талат-беја Скопљу, народни посланик Јанићије Димитријевић је молио да се ослободе Јелић и прота Стејић, на шта је му је речено да ће бити пуштени али да не смеју да остану на својим положајима.⁹

У извештају српског конзулата из Скопља од 20. августа 1910. описани су детаљи поновног хапшења проте Стејића и учитеља Јелића. Били су затворени у најстрожији затвор у Гњиланима, поново су узета у обзир сведочења сељака, а Стејић је морао да сведочи пред војним судом: „При самом пак испитивању г.г. Стејића и Јелића и председник и судије као да су се нарочито трудили да буду што грубљи и да са њима разговарају са што већим презрењем. Овакво понашање суда задало је обојици неописан страх. Али се судије ни на овоме нису задржале, већ су претећи потсетили г. Јелића на батине које је извукао у Бујановцу и после Бујановца и уверавали су га да су то биле сасвим ништавне батине према ономе што га очекује, при чему ће (претили су даље) г. Јелић морати признати да је и њему као и осталима наредио г. Стејић да носи и помаже пренос пушака у Србију, што је г. Јелић наравно до сад увек порицао.”¹⁰

У децембру 1910. ситуација у прешевској кази се мало смирила и власти нису узнемиравале Аћима Јелића.¹¹ У лето 1911. Аћим Јелић се налазио на положају школског управитеља у Кочанима. Он је обавештавао конзула у Скопљу о притиску бугарских чета.¹² У писму које је 20. септембра стигло у скопски конзулат, Јелић је изложио свој план о придобијању на српску страну неколико кућа у Кочанима. Ипак, није наишао на разумевање свештеника Петра Милића: „Међутим, данашњи наш намесник г. Петар Милић не само што није подесан за такав озбиљан и деликатан посао, већ је он, са својим неким наивним поступцима у односу према Бугарашима и моме предузећу, учинио до сада и један

⁷ ДСПКС, књ. 4, св. 2/1, 1/14. јули – 30. септембар/13. октобар 1910. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2015, док. бр. 23.

⁸ Исто, док.бр. 87.

⁹ ДСПКС, књ. 4, св. 2/1, док. бр. 111.

¹⁰ Исто, док.бр. 156.

¹¹ ДСПКС, књ. 4, св. 2/2, 1/14. октобар – 31. децембар 1910/13. јануар 1911. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2015, док. бр. 156.

¹² ДСПКС, књ. 4, св. 4/1, 1/14. јула – 30. септембар/13. октобра 1911. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић и Климент Џамбазовски, Београд 2009, док. бр. 42.

неоправдан поступак, а на име: он је, како дознајем, отишао бугарском намеснику па је у присуству још неких чланова изјавио: да ми не само што нећемо и не можемо ништа учинити у Кочанима, већ да ћемо у случају обраћања њихових људи на нашу страну категорички их одбити.” Свој поступак је објаснио као тактички потез којим ће придобити више од 50 домова, јер ће заварати Бугаре и стећи њихово поверење.¹³ Јелић је био подозрив према свештенику Милићу зато што је био у свађи са бројним члановима своје пастве, који су планирали да се жале Митрополији. Јелић је веровао да Милић не може бити од користи у српском националном раду у Кочанима, већ напротив, да би га могао угрозити. Стога је предложио да се у Кочане пошаље други митрополитски намесник. Скопски конзул је одговорио да је „поп Милић упућен да ради споразумно са управитељима” и да је добио новчана средства од 400 динара да искористи за националне послове.¹⁴

Средином новембра 1911. године Аћим Јелић је са положаја управитеља српских школа у Кочанима извештавао о активностима бугарских чета, заправо, чете војводе Симона у селу Нивичане¹⁵. Бугарски војвода је претио српском свештенику и учитељу. „До сад како сам таворио са два наша радника у Нивичану, слушајући свакодневна њихова кукања, то ја најбоље знам. Они су обојица хтели да напусте село, па макар их то и службе стало”, писао је Јелић скопском конзулу Гавриловићу. Он је затражио од Министарства иностраних дела да предузме мере како би се село заштитило од комита војводе Симона.¹⁶ Премда је бугарски војвода говорио да је дошао у село у циљу заједничког рада против Турака, средином децембра месеца српско Министарство иностраних дела је предузело кораке на организацији сељана против упада бугарске чете.¹⁷

Аћим Јелић је учествовао у Балканском и Првом светском рату. Умро је у Скопљу 1935. године.¹⁸

¹³ Исто, док. бр. 400.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Село познато као Нивичане, Новичане, Њивичане се налазило на стратешком месту, на најкраћем путу ка унутрашњости Македоније.

¹⁶ ДСПКС, књ. 4, св. 4/2, 1/14. октобра – 31. децембра 1911/13. јануар 1912. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић и Климент Џамбазовски, Београд 2009, док. бр. 611.

¹⁷ Исто, док. бр. 700.

¹⁸ „Смрт учитеља Аћима Јелића”, *Вардар*, 3. децембар 1935.

2. „Крвава трагедија” у Кочанима¹⁹

Током лета 1912. године турска влада, под вођством Гази Мухтар-паше, је била усмерена на склапање мира са Италијом и смиривање албанских устанака. Албанцима су понуђени уступци у Косовском, Скадарском и Битољском вилајету, али се за то време заоштравало македонско питање.²⁰ Анархија у Косовском вилајету у лето 1912. утицала је на погоршање српско-турских односа. Аустроугарска, предвођена министром спољних послова грофом Берхтолдом, је по сваку цену желела да спречи експанзију Србије и Црне Горе ка Косову и Македонији, утичући на Порту око концесија Албанцима. И за Италију је стварање албанске државе било важно питање, у циљу очувања равнотеже на Јадрану.

Бугарска револуционарна организација у Турској, ВМРО, такође није мировала. Место Кочани, које се налази стотинак километара источно од Скопља, са својим етничким саставом (Турци, Бугари, Албанци и Срби) представљало је прави пример замршених етничких односа на Балкану. Кобна дешавања у Кочанима су почела 1. августа 1912. године у 10 сати пре подне када је на зеленој пијаци експлодирала бомба. Експлозивну нараву сакривену у џак са паприкама на пијаци је донео непознати човек обучен у сељачко рухо и наслонио је у близини кафане коју су посећивали искључиво турски официри и чиновници. Петнаест минута касније догодила се експлозија на житном тргу, који се налазио на крају чаршије, с друге стране Кочанске реке. И ову бомбу је донео непознати човек у сељачком оделу, сакривену у џаку с житом у непосредној близини турске кафане у којој су се скупљали турски прваци. Убрзо потом, подигнута је узбуна у касарнама и војне патроле су изашле на улице. Ту су се придружили раздраженој маси турског становништва у казненом походу против кочанских хришћана. Претпостављало се да су бомбашки напад организовале преодеване бугарске комите. У осветничком бесу војници су убијали, тукли и пљачкали домове хришћана.

¹⁹ О масакру над хришћанима у Кочанима вид. Ernst Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, Cambridge 1938, 37, 39; Петар Стојанов, *Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912–1918)*, Скопје 1969, 37–38; Ihsan Burak Birecikli, „Bir Balkan Komitesinin I. Balkan Savaşı’ndan Önceki Provakasyonu: Koçana Pazarına Bombalı Saldırı” / „Deliberate Provocation By A Balkan Committee Before The First Balkan War: A Bomb Attack On The Marketplace In Kochana”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III, YTSAM Yayını, Yıl:21, Sayı:68, Mart-Haziran 2015, 3354–3381.

²⁰ Михаило Војводић, „Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881–1912”, *Историјски часопис* 38 (1991) 163–192, 187.

Конзул Краљевине Србије у Скопљу Панта Гавриловић известио је Министарство иностраних дела 2. августа да су претходног дана у Кочанима експлодирале две бомбе у чаршији и да се ради о делу бугарских револуционара.²¹ У следећем извештају, датираном 5. августа, Гавриловић је написао да се ништа није могло сазнати о стању у Кочанима, и да је извор информација била једна жена која је успела да напусти Кочане и дође у Скопље. У извештају су набројана имена неких жртава и начин на који су злостављани, опљачкани или ликвидирани. Турске власти нису дале никакве званичне податке, под изговором да нема никаквих вести.²²

Скопски конзул је 9. августа послао извештај Аћима Јелића о догађајима у Кочанима Министарству иностраних дела. Делови овог извештаја су објављени у *Политици*. Радило се о извештају који је Аћим Јелић 5. августа упутио Епархијском одбору у Скопљу²³. У детаљном опису догађаја, Јелић је навео да је једна експлозивна направа експлодирала на зеленој пијаци, а друга, петнаест минута касније, на житној. Према његовим наводима, од прве бомбе живот су изгубила два, а рањена су петорица муслимана, док је од друге живот изгубио један, а рањено је девет муслимана. Одмазду је по бугарским махалама започело турско цивилно становништво, а убрзо су им се придружиле војне патроле. Упали су у бугарску митрополију, напали и истукли намесника, а касу опљачкали. Војне патроле су крстариле улицама и хапсиле оне који су се изјашњавали као бугараши. „У покољу је погинуло 36, тешко рањено преко 50, а лако рањених има на стотине,” навео је Јелић у извештају.²⁴

У *Политици* је 7. августа 1912. изашао допис из Скопља под насловом *Покољ у Кочанима*. У тексту је објашњено да се покољ у Кочанима одиграо 19. јула (по старом календару, дакле 1. августа), да је одмах проглашено опсадно стање и да је ухапшено око 60 хришћана. У Скопљу је ухапшен егзархиста Бергамов, који је два дана пре бомбашког напада допутовао из Кочана са целом својом породицом, па се претпостављало да је био упућен шта ће се догодити. Према подацима из Скопља, било је извесно да су бомбе поставили бугарски егзархисти. У циљу истраге догађаја у Кочанима у Цариграду је формирана посебна комисија. Пренета је и вест из Софије да је бугарски премијер Гешов наредио посланику

²¹ ДСПКС, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912. године, прир. Михаило Војводић, Београд 1985, док. бр. 35.

²² Исто, док. бр. 49.

²³ Исто, док.бр. 80.

²⁴ Исто.

у Цариграду и конзулима у Битољу и Скопљу да му пошаљу детаљна обавештења о страдању Бугара у Кочанима.²⁵

Опис догађаја у Кочанима објављен је у Политици и следећег дана, 8. августа, под насловом *Страшан дан у Кочанима*²⁶. Овај извештај није детаљан попут оног који је Аћим Јелић упутио Епархијском одбору, али је настао на основу његовог сведочења.²⁷ У тексту је стајало да се народ полако враћао на пазар већ петнаестак минута после експлозије друге бомбе. Али тада су се појавили водови војника наоружаних бајонетима, праћени са неколико десетина муслиманских сељака, који су пуном силом напали хришћане на пијаци. У извештају је писало да су злостављање хришћана и пљачка њихових радњи трајали скоро три сата, све до момента кад су се појавили кајмакам и командант жандармерије и наредили војницима да се повуку у касарне. Тела убијених хришћана су сакупљена на место експлозије, како би изгледало да су страдали од бомбе. Током повлачења војници су наставили пљачку по улицама кроз које су пролазили. Напоследку је закључено да је ред и мир у Кочанима успостављен тек око 22 часа, и да су у турској одмазди убијена 34 бугарска егзархиста.

У истом броју Политике пренета је вест из Солуна са нешто другачијим подацима. Јављено је да је у Кочанима од бомби страдало 19 особа, а да је као последица освете Турака због експлозије убијено 140, а рањено 250 хришћана.²⁸

У складу са политиком изазивања немира и нестабилности широм Македоније, бугарска организација је за 6. август припремала бомбашке нападе у Велесу. Скопски конзул Гавриловић је известио да је полиција добила дојаву о планираном атентату на пазару, у пошти, телеграфу, општинској згради и младотурском клубу. Турске власти су ухапсиле организатора, бугарског комиту из чете војводе Милана Ђурлука. Атентат је осујећен, али се јавност у великој мери узнемирила, у ишчекивању где би се могао одиграти следећи напад.²⁹

Насиље у Кочанима наишло је и на међународну осуду. Српски посланик у Софији Мирослав Спалајковић разговарао је 8. августа са премијером Гешовим „о покољу у Кочанима и о ситуацији у опште” и сазнао да су бугарски дипломатски представници код великих сила истакли да догађаји попут оног у Кочанима представљају велику опасност

²⁵ „Покољ у Кочанима”, *Политика*, бр. 3059, 25. 7./7. 8. 1912.

²⁶ „Страшан дан у Кочанима”, *Политика*, бр. 3060, 26. 7./8. 8. 1912.

²⁷ Вид. напомену 23.

²⁸ „Покољ у Кочанима”, *Политика*, бр. 3060, 26. 7./8. 8. 1912.

²⁹ *ДСПКС*, књ. V, св. 2, док. бр. 81.

за мир.³⁰ Неколико дана доцније, 13. августа, Спалајковић је јавио да се представници Русије, Француске и Енглеске спремају да на Порти уруче представке поводом масакра у Кочанима. У Петрограду је министар спољних послова Русије Сергеј Сазонов водио средином августа озбиљне разговоре са турским амбасадором око дешавања у Кочанима.³¹ У исто време је организован митинг у Софији, на ком је око шест хиљада посетилаца, уз истакнуте црне заставе, протестовало „противу покоља који је извршен у Кочанима.”³²

После масакра у Кочанима било је извесно да рат не може бити избегнут. За званичне кругове у Бугарској, укључујући краља Фердинанда, била је то кап која је прелила чашу. Једино се бугарски премијер Гешов надао да ће Порта ипак дати политичке концесије у Македонији и на тај начин смирити припаднике свих народности.³³ С друге стране, Муктарпаша није имао такву политичку визију, јер је веровао да ће прекид рата против Италије допринети консолидацији царства и смиривању ситуације. С обзиром на ситуацију у Македонији, у јесен 1912. године све европске силе су схватиле да је рат на Балкану реална опција.

*

У архиви господина Мирољуба Тодоровића, књижевника из Београда, налази се текст његовог деде Аћима Јелића, који говори о ситуацији у Кочанима непосредно пре избијања Првог балканског рата.³⁴ Овај текст представља сведочанство о експлозији две бомбе на пијацама у Кочанима и тренутној турској одмазди над локалним становништвом. Аћим Јелић је био очевидац дешавања о којима је благовремено известио српског конзула у Скопљу Панту Гавриловића.³⁵ Историјски извор који овде објављујемо представља ауторов лични доживљај, написан са већом дозом емоција и са много више детаља. У томе се разликује од службеног извештаја

³⁰ Исто, док. бр. 75.

³¹ Исто, док. бр. 121.

³² Исто, док. бр. 126; Дејан Антић, „Извештавање листа Политика о приликама у предвечерју Првог балканског рата”, у: *Први балкански рат 1912/1913. године. Друштвени и цивилизацијски смисао I*, ур. Александар Раствојић, Ниш 2013, 498.

³³ Gül Tokay, „Ottoman diplomacy on the Origins of the the Balkan Wars”, in: *The Wars of Yesterday, The Balkan Wars and the Emergence of Modern Military Conflict*, K. Bockh and S. Rutar (eds.), New York–Oxford 2018, 93–112.

³⁴ Овом приликом се захваљујемо господину Мирољубу Тодоровићу што нам је послао текст успомена његовог деде Аћима Јелића и омогућио да се појави у *Мешовитој грађи*.

³⁵ *ДСПКС*, књ. V, св. 2, док. бр 80.

написаног за Епархијски одбор и српски конзулат у Скопљу. Важно је нагласити и да је написан 1925. године, дакле више од деценије после описаних дешавања. Заправо, највећи значај овог историјског извора је да подсети на улогу Аћима Јелића у српском националном, просветном и политичком покрету у Османском царству.

Текст је писан на ћирилици, мастилом, на десет страна и преносимо га у оригиналу. На тексту нису вршене никакве правописне интервенције. Сви датуми су по старом календару, док се у угластим заградама налазе датуми по новом календару.

3. Шта је претходило Балканском рату 1912 године³⁶

Кад сам 1903. године премештен из Кочана, зажеleo сам да то гнездо бугарских комита никад више не видим очима. Али, и преко моје воље 1911. године будем премештен из Битоља за управитеља школа у Кочану.

У Кочану затечем митрополитског намесника, свештеника Петра Милића родом из Приштине. Ниједне српске куће није било више у Кочану. За прохујалих осам година година од мог одласка акција бугарске четничке организације уништила је све. Нико се жив није смео назвати српским именом.³⁷ Међутим село Нивичане и ако преполовљено одржало се. Учитељ је био Јордан Јевремовић, а свештеник Милан Поповић из Кумановског среза.

Уселио се у школску зграду³⁸ на којој стоји велика фирма „Школа српског народа поданика отоманске царевине” а ниједног ђака. А некад – пре дванест година дужност ми беше да се о раду турских власти и акцији бугарске организације информишем и шаљем извештаје.³⁹ Петар Милић као митрополитски намесник да сваке седнице три пут у недељи одлази у меџлис⁴⁰ и заступа интересе велике цркве Свете патријаршије и то 33 кућа Цинцара, који су имали грчку школу, учитеља и свештеника грчког и

³⁶ Прецртан је поднаслов у загради: (Паклене машине и покољ у Кочану).

³⁷ Према документима из бугарског Државног архива, 1907. године српске чете у околини Штипа и Кочана су примиле 300.000 франака за „србизацију” села. Тај новац није утрошен за куповину земље или подизање школа, већ за подмићивање и застрашивање утицајних појединаца или за куповину оружја, Gábor Demeter, Krisztián Csaplár-Degovics, *A Study in the Theory and Practice of Destabilization: Violence and Strategies of Survival in Ottoman Macedonia (1903–1913)*, Istanbul 2018, 167.

³⁸ На овом месту је прецртан део текста: „за коју смо плаћали кирију. Школа је имала своју велику фирму (много већу него што су Бугари имали)”.

³⁹ Српска школа у Кочанима је отворена школске 1891/92. године.

⁴⁰ Меџлис – веће, савет, одбор.

себе сматрали за пунокрвне Елине. Као такве Бугари их нису дирали, јер су уредно порез за четничку организацију плаћали. А тај порез износио је много више но државни порез и прирез. И тако сам проводио дане, пишући по два-три извештаја недељно, остало време у касарни с турским официрима и чиновницима.

Пред Ускрс 1912 године био сам у Скопљу за плату своју и том приликом дознам у поверењу да се ради на споразуму између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе у случају акције против Турске. Међу тим Бугараши Кочански посвећени у организацију четничку рекоше ми, једном приликом, да је то свршен чин и да савез постоји већ.⁴¹ И од тог доба поп Петар и ја могли смо слободније да се крећемо.

II

19ог јула [1. августа] те године у очи Светог Илије беше четвртак пазарни дан у Кочану. Око 9 – 10 сати пре подне кад је пазар у највећем јеку, на тргу где се продаје зелен: паприке, бостан и остало а до саме турске кафане пред којом лети у то време седе турски официри и виђенији бегови, одјекну пуцањ каквог у животу нисам чуо, као да десет топова из једног грла грунуше, учинило ми се, земља се затресе. Био сам на пијаци где се продају лонци 60–80 метара далеко. Збуњен као и сви око мене, кад се окренух пијаци одакле се пуцањ чуо, цео трг био је у магли. Турци повикаше бомба и исукаше ножеве. Ја се прибрах, извукох леворвер и у најкраћем трку нагнем бежати кући. У сусрет ми иђаху два Турчина с тојагама, незнајући ни сам шта радим са напереним леворвером подвикнем колико ме грло носи: „...“⁴² они се уклонише и ја пројурим поред њих па кући. И тако ми леворвер спасе живот, иначе би ме премлатили као многе друге што тај дан изгубише животе. Кући дојурим без душе. Таман затворим врата и пођем у двориште да нанесем камење и греде да барикадирам врата, кад опет одјекну пуцањ, од ког се сва кућа затресе. Жена и деца наплашена дрхте од страха. Рекох им да ми помогну наваљати камење кога има имаше доста у дворишту и кад то свршим, наредим да се спусте завесе у собама које су окренуте улици. Решен да ником не отварам и да ћутим као да у кући никог нема.

⁴¹ Српско-бугарски савез потписан је у март, а бугарско-грчки у мају 1912. године. Порта није испољавала велику забринутост за савезе међу балканским државама, сматрајући да су уперени против ширења аустроугарског утицаја.

⁴² Реч је нечитка.

Ова друга паклена машина експлодирала је на житном тргу у близини турске кафане а 20 метара далеко од турске школе. И у ову кафану скупљали су се махом чиновници и виђенији турци. Размак је био 5 – 10 минута од једне до друге експлозије, мада су обе паклене машине биле навијене једновремено да експлодирају.

Моментално цела се чаршија испразнила, ни живе душе у њој. Хришћани се разбегну кућама, сељани по хановима и код познатих својих пријатеља и домова ових побегну.

Мештани и сељани Турци после прве експлозије како су на кога хришћанина наилазили нападали су их ножевима, леворверима и тојагама. У тој хајки погинуо је 18сто годишњи ђак VIII разреда солунске бугарске гимназије – Тодор Ланга.⁴³ Убили су га Цигани мусломани кад је поред ковачнице бежао. Тупим оружјем размрסקали му главу. Мајка му је од жалости полудела. Отац од плача за јединцем сином ослепео је и још је жив. Али, после друге експлозије од стра (страха, прим.прир) да комите не навале на варош и они (мештани и сељани Турци, прим прир.) се разбегну куд који.

Скоро цела два сата беше потпуно затишје на улици. И тад се јавише војне патроле на челу једног жандарма и официра. Ишли су од механе до механе, изводили скривене хришћане сељаке, одводили их на лице места где су паклене машине експлодирале и ту их поубијали. Такође и по сумњивим домовима грађана тражили су сељаке па узимали и домаћине одводили и побили. Таки је случај био са бугарским учитељем Коцом Андоновићем.⁴⁴ Њега су нашли у нужнику своје куће сакривена, и ту пред његовом женом и децом су га убили и убијена одвукли на разбојиште.

Чујем ужасно запомагање пред кућом на улици. Попнем се на горњи спрат па иза завесе провирим: ужасан призор, два турска војника терају три везана сељака и немилице цевима од пушака ударају куд стигну. Онај сељак у среди беше канда мртав, ноге му се по земљи вуку а она два са стране уз њега везана вукли су га посрћући док и они не падоше. Моја жена од ужаса у несвест паде. На срећу познам једног војника. То беше Јерменин по народности. Кад га познах дође ми да га из леворвера гађам: псето јерменско, да би се удворио Турцима, види шта ради! И нехотице

⁴³ У тексту „Страшан дан у Кочанима”, објављеном у Политици 26. 7./8. 8. 1912. стоји: „Тодору Митеви, ђаку учитељске школе један Турчин располутио је главу касапским ножем. После тога у Митева је сасуто још неколико револверских метака...”

⁴⁴ У извештају Аћима Јелића Епархијском одбору у Скопљу стоји: „Такође по бугарским махалама продрле су патроле које је предводио један жандармеријски онбаша. И оне су разбијале врата, улазиле у куће, убијале и пљачкале. Из куће су извукли Коцета Андовског, учитеља, камењем му размрскаше главу као змији, па га мртвог одвуку код места експлозије.” *ДСПКС*, књ. V, св. 2, док. бр. 80, 251.

уздахнух! Ах, ако будем жив платићеш ти то. Приметим да преко пута мој сусед Коце поп Даријевић такође вири иза завеса. Добро је!⁴⁵ Имаће ко сведочити, ако кад устреба.

Наш митрополитски намесник Петар Милић кад је прва експлозија пукла затекао се у чаршији близу апотеке, и у мал што није погинуо. Неки Фајик ефенди, турски војни капетан исуко сабљу па ком стигне њоме по неколико пута по глави, а кад се зна да сви официри турски носе оштре сабље, може се мислити какве је грдне повреде задавао овај луди делија. И сирома поп Петар једва уграби да се у апотеку скрије.

Око два сата по подне чује се глас телала, где кроз улице виче и позива, да сви грађани, који имају своје радње у чаршији одмах отворе, док су многе међу тим биле отворене. Ретко ко у ономе страху да се сетио дућан затворити, већ је сваки упола затворене радње остављао и грабио кући. Даље, телал виче, да жене и родбина, чији домаћини после експлозије нису дошли кући иду на место где је била експлозија и прегледају погинуле и рањене да међу њима нису. Исто тако сваки ко позна ког погинулог или рањеног сељанина да извести његове на дому. Наравно, да сви заинтересовани са страхом и трепетом измилеше из својих домова, за њима пак и остали. И тако чаршија оживе. Осмелим се и ја да изађем и одем на место прве и друге експлозије. Ужасна слика. Сликара нема који би оцртао и пера које би описало све оне грозоте што сам видео. Одмах би састављена комисија која констатова, да је свега: мртвих 48; тешко рањених 94; лакше рањених 120.⁴⁶ Хришћани своје мртве однесоше у цркву а тешко рањене у обе бугарске школе сместише, лакше рањене распоредише по кућама. Међу тим Турци су своје мртве и рањене раније уклонили. Доцније се дознало да је њихов број износио свега: 5 мртвих; 6 тешко рањених и 28 лакше рањених. Нек се томе броју дода да је од експлозије и хришћана погинуло и рањено толико, онда остаје да је остатак погинулих и рањених хришћана: 38 мртвих; 82 тешко рањених и 96 лакше рањена пало као жртва разјарене мусломанске масе коју су предводили официри са војницима.⁴⁷ Ово се сутра дан потврдило исказима рањених.

⁴⁵ На овом месту је прецртана реченица: „Доста су два сведока.”

⁴⁶ Број жртава који је овде изнет се не подудара са извештајем Аћима Јелића од 5. августа 1912. у ком каже: „У покољу је погинуло 36, тешко рањено преко 50, а лако рањених има на стотине”, *ДСПКС*, књ. V, св. 2, док. бр. 80.

⁴⁷ Скопски конзул Гавриловић је 10. августа 1912. известио Министарство да је војска доиста учествовала у покољу хришћана и да је Порта одредила комисију која би требало да испита догађаје. Очекивало се да нови скопски валија за дан-два стигне у Кочане са комисијом и чланом Апелационог суда у Солуну Љапчевом. *ДСПКС*, књ. V, св. 2, док. бр. 80.

На позив власти дошло је неколико војних и цивилних лекара из Штипа и Велеса да укажу прву помоћ рањеницима.

Мртви су сарањени скромно и у највећој тишини.

Прва паклена машина имала је тежину од 24 килограма експлозива. Донешена је у цаку озго напуњену паприкама. Сељак кад је растоварио цак с коња, наместио га је уз остале цакове с паприкама, који су ту били поређани и замолио Турчина сељака, који је такође имао паприке на продају, да му припази на цакове док он одведе коња да привеже у хану.

То исто учинио је сељак са другом пакленом машином у тежини 18 килограма, коју је донео у цаку жита, растоварио на житном тргу, оставио цак уз остале цакове са житом, па ухватио маглу у планину.

Лакше рањени сељаци, који су били у непосредној близини прве експлозије, а сретним случајем остали у животу причају ову интересантну ствар: не врећи паприка у којој је била паклена машина седео је један Турчин и пред саму експлозију на минут раније чу се како нешто зврчи као сат будилника. Онај Турчин с чуђењем врти главу тамо вамо да чује од куд долази звук. А и ми около зверамо од куд сад овај звук а ни од куд да га видимо. Док у том магновењу Турчин одлете небу под облаке а ми по 5 и 10 метара у страну. Делови његова тела нашли су се 30 – 50 метара далеко.

Ниједан прозор није остао читав у зградама удаљеним чак по 100 – 150 метара од места експлозије. Прва ми је брига била да видим шта је са Петром Милићем нашим свештеником. Како је и он тражио мене лако се нађемо и испричамо један другом шта смо видели. Договоримо се, да, пошто смо у савезу са Бугарском треба, ако буде за то потребе да посведочимо оно што смо видели.

Још исте ноћи написао сам исцрпан извештај и у колико ми је речитост дала опишем у детаљима крвави приказ вандализма турског.

Мој извештај као допис из Скопља штампан је у свима београдским листовима. У том извештају питао сам да ли треба да поп Петар и ја излазимо као сведоци ако за то буде потреба. Из Скопља добијем одговор са препоруком да је неопходно потребно да посведочимо што смо видели.

У том међу времену поп Петру су дали на знање други официри да се не шали главом да сведочи против Фајик ефендије. Због тога поп Петар ме замоли да о томе извести надлежне т.ј. да ће сведочити, ако му се одобри да са породицом истог момента бежи из Кочана; у противном да не сме сведочити.

Наређење је дошло да сведочи и одмах да се у Скопље сели; а да ће на његово место доћи криво-паланачки намесник Атанас Поповић.

Што се мене тиче, држао сам, да моје сведочење није тешке природе (пошто се односи на Јерменина) да се морам уклонити. Али сам се јако преварио, што ће се доцније видети.

После овог крвавог догађаја, т.ј. покоља дошли су после три, четири дана из Скопља: Реформатори официри: Руски и Аустриски; Неофито бугарски митрополит, неки професори, лечници и фотографи.

На позив бугарског митрополита Неофита отишао сам код њега са поп Петром. Дочека нас врло љубазно и захвали ми на допису у београдским листовима из кога су прве извештаје бугарске новине црпеле. Бранио сам се да то није моје дело, на шта је он приметио: па чије би онда могло бити ако вас двоице није т.ј. мене и поп Петра.

Том приликом испричали смо му онај језиви догађај и као очевидци да смо решени посведочити то. На тому нам он срдечно захвали и пофали наш хуманизам.

III

На протест српске и бугарске владе код Високе порте у Цариграду упућена је специјална комисија од неколико чланова виших чиновника из Цариграда на челу Шукри паше⁴⁸. (Овај Шукри паша по одласку из Кочана постављен је за Команданта утврђења у Једрену и 1913 године предао се српској војсци).

У половини месеца августа ова Комисија дошла је у Кочане и отпочела рад.

Сем мене и нашег митропол. намесника свештеника Петра Милића раније јавили су се пред долазак комисије да ће сведочити 50 – 60 на броју грађана и сељака, који су као лакше рањени преболели ране.

Међутим позвани у хуђумат⁴⁹ пред Комисију дошло их је 10 – 15.

Први је сведочио наш свештеник Петар Милић. Његово сведочење против Фајук ефендије војног капетана смелост овог дрског српског попа произвела је огорчење до беснила.

За њим смо ми остали сведочили. А како ниједан од нас није умео именовати име и презиме дотичног лица већ исказ даје да би могао познати кад би дотичног видео, би нам наређено да сутра ујутру у 8 сати дођемо у касарну.

⁴⁸ Мехмед Шукри-паша (Mehmed Şükrü Pasha, 1857–1916) био је генерал у османској војсци. Познат је по одбрани Једрена током српско-бугарске опсаде града током 1912–1913. године.

⁴⁹ Хуђумат – судница, зграда у којој су смештени органи власти.

Ујутру са својим суседом Коцетом пођем у касарну. Тамо затечемо свега шесет њих. Па и они дрхте као прут. Зверају тамо амо, види се да би радо умакли. А како и да не? Кад како који војник или официр поред нас прође шкрипи зубима и један другом додајује: ову жгadariју што су дошли да лажно сведоче треба побити као псе. Еј, Аћиме, долио си! – у себи мислим: шта ти је треба зелен калпак на главу? Ако кад извучем здраву кожу – други пут у памет – не чини такe глупости. У томе нас позваше да уђемо у двориште касарне.

У дворишту чета испред чете војника са официрима стоји упарађена. Пред нас изађе Шукри паша са два, три члана комисије и нареди нам да пођемо за њим и да пазимо добро, па ако кога упознамо да му одмах јавимо. Ја и Коце идући добро смо мотрили да би запазили Јерменина или оног другог војника, а они остали ишли су гледајући преда се, немајући куражи да погледају на кога у лице. Пошто смо прошли кроз све редове изведу нам из других одсека: кујне, штале и.т.д. још 10 – 15 војника.

На питање Шукри паше, да ли смо кога упознали – одговорисмо у један глас: никога! Добро – рече нам – дођите поподне у хућумат.

Кад сам по подне дошао у хућумат сем Коцета поп Даријевића други нису смели доћи. Прво изведу мене у салу пред Комисију. Пред Комисијом седели су на оптуженичкој клупи у два реда официри и војници. На знак Шукри паше да приђем столу за којим је заседавала Комисија, кад сам пришао нареди ми један од чланова Комисије да метнем руке на јеванђеље које ту на столу беше. За тим се сви дигоше и ја изговорих заклетву коју ми сам Шукри паша издиктова.

После заклетве окренем се по наредби, да видим међу официрима и војницима што на оптуженичкој клупи седе, нећу ли кога упознати. Прелетим погледом преко свију и сав срећан што међу њима спазих Јерменина, уперим прстом на њега са речима: ово је један од оне двојице. Јерменин блед као крпа крвнички ме погледа. За њим још једном прелетим погледом по осталим и познам и оног другог војника, беше трећи у другом реду иза Јерменина; такође и њега познам. Рекоше ми можеш ићи. И ја изађем. После мене дошао је на ред Коце који такође то исто потврди. И као што се види код ове главне Комисије, сведочили смо свега нас тројица т.ј. ја, поп Петар и Коце.

Свештеник Петар Милић одмах сутра дан по сведочењу пред зору са породицом отпутује за Скопље. Ја се затворим код куће и никуд не смем да изађем.

Око првог септембра позват сам од надлежних у Скопље ради обрачуна примања и разних саопштења и наређења. У Скопљу сам се бавио до 15 септембра, па се вратим у Кочане.

Путујући из Велеса преко Овчег поља изненадих се кад угледах шатор до шатора. Цело Овче поље притисла војска. Било је преко 100 хиљада војника. И та се војска у највећој тишини слегла из Солуна, Битоља и Скопља да ту прими главну битку ако до рата дође.

Глас о покољу у Кочану одјекнуо је широм целог света. Цео дипломатски сплет и политичари светски дошли су до уверења да Устав кога су прокламовали Младо турци не важи за хришћане.

Кад војска и полиција угрожавају јавну безбедност – ту нема једнакости и правде за Ђауре! Они су раја, за њих је бич и јарам!

И на крају цела Европа морала је благословити акцију Балканских држава против Турске.

И тако 1912 година донесе смрт полумесецу а крсту Васкресеније.

Скопље
На Св. Спиридона [12/25. децембра]
1925 год.

Аћим Јелић
учитељ у пензији

Аћим Јелић

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 4, св. 1/2, 1/14. мај – 30. јуни/13. јули 1910. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, Београд 2012. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, књ. 4, sv. 1/2, 1/14. мај – 30. јуни/13. јули 1910. године, прир. Ljiljana Aleksić-Pejković, Kliment Džambazovski, Beograd 2012]

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 4, св. 2/1, 1/14. јули – 30. септембар/13. октобар 1910. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2015. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, књ. 4, sv. 2/1, 1/14. јули – 30. septembar/13. oktobar 1910. године, прир. Ljiljana Aleksić-Pejković, Beograd 2015]

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 4, св. 2/2, 1/14. октобар – 31. децембар 1910/13. јануар 1911. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2015. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, књ. 4, sv. 2/2, 1/14. oktobar – 31. decembar 1910/13. јануар 1911. године, прир. Ljiljana Aleksić-Pejković, Beograd 2015]

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 4, св. 4/1, 1/14. јула – 30. септембра/13. октобра 1911. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, Београд 2009. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, књ. 4, sv. 4/1, 1/14. јула – 30. septembra/13. oktobra 1911. године, прир. Ljiljana Aleksić-Pejković, Kliment Džambazovski, Beograd 2009]

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 5, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912. године, прир. Михаило Војводић, Београд 1985. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, књ. 5, sv. 2, 5/28. јули – 4/17. oktobar 1912. године, прир. Mihailo Vojvodić, Beograd 1985]

Ракић, Милан, *Конзулска писма: 1905–1911*, прир. Андреј Митровић, Београд 1986. [Rakić, Milan, *Konzulska pisma: 1905–1911*, прир. Andrej Mitrović, Beograd: Prosveta 1986]

Штампа – Press

Вардар, 1935. [*Vardar*, 1935]
Политика, 1912. [*Politika*, 1912]

Литература – Secondary Works

Birecikli, Ihsan Burak, „Bir Balkan Komitesinin I.Balkan Savaşı’ndan Önceki Provakasyonu: Koçana Pazarına Bombalı Saldırı” / „A Deliberate Provocation By A Balkan Committee Before The First Balkan War: A Bomb Attack On The Marketplace In Kochana”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III, YTSAM Yayını, Yıl:21, Sayı:68, Mart-Haziran 2015, 3354–3381.

Demeter, Gábor, Csaplár-Degovics, Krisztián, *A Study in the Theory and Practice of Destabilization: Violence and Strategies of Survival in Ottoman Macedonia (1903–1913)*, Istanbul 2018.

Helmreich, Ernst, *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, Cambridge 1938.

Tokay, Gül, „Ottoman diplomacy on the Origins of the the Balkan Wars”, in: *The Wars of Yesterday, The Balkan Wars and the Emergence of Modern Military Conflict*, K. Boeckh and S. Rutar (eds.), New York–Oxford 2018.

Younis, Hana, *Daša Jelić, Pogled u život jedne žene u posljednjim decenijama osmanske uprave u Sarajevu*, Beograd 2016.

Антић, Дејан, „Извештавање листа Политика о приликама у предвечерју Првог балканског рата”, у: *Први балкански рат 1912/1913. године. Друштвени и цивилизацијски смисао I*, ур. Александар Растовић, Ниш 2013, 485–500. [Antić, Dejan, „Izveštavanje lista Politika o prilikama u predvečerju Prvog balkanskog rata”, u: *Prvi balkanski rat 1912/1913. godine. Društveni i civilizacijski smisao I*, ur. Aleksandar Rastović, Niš 2013, 485–500]

Војводић, Михаило, „Прилике на Косову и Метохији и политика Србије (1881–1912)”, *Историјски часопис* 38 (1991) 163–192. [Vojvodić, Mihailo, „Prilike na Kosovu i Metohiji i politika Srbije (1881–1912)”, *Istorijski časopis* 38 (1991) 163–192]

Вучетић, Биљана, *Богдан Раденковић (1874–1917). Судбина једног српског националисте*, Београд 2018. [Vučetić, Biljana, *Bogdan Radenković (1874–1917). Sudbina jednog srpskog nacionaliste*, Beograd 2018]

Стојанов Петар, *Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912–1918)*, Скопје 1969. [Stojanov, Petar, *Makedonija vo vremeto na Balkanskite i Prvata svetska vojna (1912–1918)*, Skopje 1969]

Biljana Vučetić

**THE REMINISCENCES OF AĆIM JELIĆ OF THE EVENTS
IN KOČANI IN 1912**

Summary

In the summer of 1912, the Ottoman Empire struggled with the war with Italy, the Albanian resurrections, and the turmoil in Macedonia. The Bulgarian committees in Macedonia organized attacks against the Ottoman authorities in Macedonia, intending to create anarchy and draw the attention of the Great Powers to an immediate need to solve the Macedonian question. After the massacre of Christians in Kočani, it became clear that a war could not be avoided. The official circles in Bulgaria, including King Ferdinand, thought it was the final straw. Considering the situation in Macedonia, in the fall of 1912, all European powers realized that a war in the Balkans was a realistic option and that the Balkans belonged to the Balkan peoples. This text represents a testimony about the explosion of two bombs set up by the Bulgarian comitadji in the markets in Kočani and the Turkish retaliation against the local population. Aćim Jelić (1865–1935) was a teacher, school administrator, and one of the prominent actors of the Serbian national movement in the Ottoman Empire. He was an eyewitness to the events in Kočani, which he promptly reported to the Serbian consulate in Skopje. The historical source we publish here represents the personal experience, written with a dose of emotion and much more detail. It differs from the official report written six days after the attack on the Diocesan Board and the Serbian Consulate in Skopje. It is also important to emphasize that Jelić wrote these reminiscences in 1925, more than a decade after the described events. Precisely, the importance of this historical source is to recall the role of Aćim Jelić in the Serbian national, educational, and political movement in the Ottoman Empire. The text is kept in the archive of Aćim Jelić's grandson Mr. Miroљjub Todorović, a writer from Belgrade, to whom we owe gratitude for letting us publish it.

Чланак примљен: 31.3.2022.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01.9.2022.